DOI: 10.26907/2311-2042-2025-25-2-143-161

THE AUTHOR OF THE FIRST MONOGRAPH ABOUT H. TAKTASH (ON THE 120TH ANNIVERSARY OF M. MAMIN)

Tahir Shamsigalievich Gilazov,
Kazan Federal University,
18 Kremlyovskaya Str., Kazan, 420008, Russian Federation,
tgilazov@bk.ru.

Mamin Mukhametsha Gumerovich (1905–1943) was a literary scholar, critic, and educator. He was a native of the village of Gorinka (currently in the Zubo-Polianky District of the Republic of Mordovia). He graduated from rural school in 1918 and completed teacher training courses in Penza in 1921. After working for a year in agriculture, he became a teacher in a rural school (1924–1930). His first reviews and literary critical articles were published during his studies at the Eastern Pedagogical Institute (1930–1933). After completing his postgraduate course at the Kazan Pedagogical Institute (1936), he began teaching at his alma mater. He was a participant in the Great Patriotic War. In August 1943, during a battle near Voronezh, M. Mamin was severely wounded and died at the hospital. In the history of Tatar literature, M. Mamin gained recognition as the author of the first monograph on H. Taktash – “The Poetry of H. Taktash” (1941).

Мамин Мөхәммәтша Гомәр улы (1905 – август, 1943) – әдәбият галиме, тәнкыйтьче, педагог. Ул хәзерге Мордва Республикасы Зубов Аланы районы Горинка авылында урта хәлле крестьян гаиләсендә туа. 1918 елга кадәр авыл мәктәбендә укый, 1921 елда Пенза шәһәрендәге укытучылар әзерләү курсларын тәмамлый. 1921 елдан авыл хуҗалыгы эшләрендә. 1924–1930 елларда авыл мәктәбендә укытучы булып эшли. 1930 – 1933 елларда Көнчыгыш педагогия институтында укый. Әдәби тәнкыйть мәкаләләрен, рецензияләрен студент елларында ук көндәлек матбугатта бастыра башлый. М. Мамин 1936 елда Казан педагогия институтында аспирантура тәмамлый, шунда әдәбият укыта. Ул Бөек Ватан сугышында катнаша. 1943 елның августында Воронеж шәһәре тирәсендә барган сугышларның берсендә М. Мамин каты яралана һәм госпитальдә вафат була. М. Мамин татар әдәбияты тарихына үзенең «Һ. Такташ

Мамин Мухаметша Гумерович (1905–1943) – литературовед, критик, педагог. Уроженец деревни Горинка (ныне Зубо-Полянский район Республики Мордовия). Выпускник сельской школы (1918), Учительских курсов в Пензе (1921). После года работы в сельском хозяйстве становится учителем в сельской школе (1924–1930). Первые рецензии, литературно-критические статьи опубликовал еще в годы учебы в Восточном педагогическом институте (1930–1933). После окончания аспирантуры в Казанском педагогическом институте (1936) приступил к преподавательской деятельности в родном вузе. Участник Великой Отечественной войны. В августе 1943 г. в одном из боев под Воронежем М. Мамин был тяжело ранен и скончался в госпитале. В истории татарской литературы М. Мамин снискал известность как автор первой монографии о Х. Такташе – «Поэзия Х. Такташа» (1941).

поэзиясе» исемле хезмәте белән
кереп кала (1941).

For citation: Gilazov, T. The author of the first monograph about H. Taktash (on the 120th anniversary of M. Mamin) // Tatarica. 2025. № 2 (25), pp. 143–161. https://doi.org/10.26907/2311-2042-2025-25-2-143-161

Сылтама өчен: Гыйлаҗев Т. Ш. Һ. Такташ турында беренче монография авторы (М. Маминның тууына 120 ел тулу уңаеннан)// Tatarica. 2025. № 2 (25). 143–161 б. https://doi.org/10.26907/2311-2042-2025-25-2-143-161

Для цитирования: Гилазов Т. Ш. Автор первой татарской монографии о Х. Такташе (к 120-летию М. Мамина) // Tatarica. 2025. № 2 (25). С. 143–161. https://doi.org/10.26907/2311-2042-2025-25-2-143-161

M. Mamin, who began his literary and scientific career in the 1930s, went to the Great Patriotic War with the aim of defending the country's freedom. Although he had significant creative plans, they would not come true: His name is among those dozens of Tatar writers and journalists whose lives were cut short by untimely death.

M. Mamin was born into a middle-class peasant family in the village of Gorinka, the Zubova Polyana District (currently in the Republic of Mordovia) in 1905. Until 1918, he studied at the village school, then attended teacher training courses in the city of Penza. During the famine of 1921, he returned to his village and was engaged in agricultural work for some time. From 1924 to 1930, he worked as a teacher in a village school. Gifted and highly motivated for education, M. Mamin moved to Kazan in 1930 and enrolled at the Eastern Pedagogical Institute. "During his student years, he participated in daily press publications with literary criticism articles and reviews. After completing postgraduate studies at the Kazan Pedagogical Institute in 1936, M. Mamin taught literature there. With the outbreak of the Great Patriotic War, M. Mamin went to the front and fought against the fascists in the front for two years. In August 1943, during one of the battles near the city of Voronezh, Senior Lieutenant M. Mamin was severely wounded and, unable to recover from the injury, died at the hospital. He was buried in the village cemetery of Vorobyovka, the district center in Voronezh Oblast. In the history of Tatar literature, M. Mamin is primarily known for his work titled "Һadi Taktash poehziyase" ("The Poetry of Hadi Taktash") [1, p. 44].

There is very little information about M. Mamin's life and creative biography. On the 25th anniversary of the Victory, in 1961, the Publishing House of Tatarstan released a book titled "Alar safta" ("Among the Ranks") containing the works of Tatar Soviet writers who died in the Great Patriotic War [2]. This collection, compiled by S. Shakir, provides biographical information about the authors. Among them is the name of M. Mamin with a sample of his work included. Without major changes but with the addition of several authors' names and the omission of some poets' works, the book was reissued in 1985 [3]. Finally, as the 65th anniversary of the Great Victory approached, the Writers' Union management raised the issue of publishing a book about the writers who died in the battlefield. Based on the collection, compiled by S. Shakir and taking into account contemporary needs and readers' aesthetic tastes, in 2010 a book titled "Kaharman kaləme" ("The Hero's Pen") was published, featuring an introduction titled "In dəhshətle utka kerəmen" ("I Enter the Most Terrible Fire") by I. Ibrahimov. The content of this book is richer compared to the previous ones; however, the information about M. Mamin is presented in the same way. Nevertheless, the editors of the latest book, V. Nuriev and L. Safiullina, replaced the excerpt from the scholar's monograph titled "Һ. Taktash poeziyasendə sovet patriotismy" ("Soviet Patriotism in H. Taktash's Poetry"), found in the first two books, with a section titled "Taktash poeziyasendə peizazh" ("The Landscape in Taktash's Poetry") naming it "Һadi Taktash poehziyase" ("The Poetry of Hadi Taktash"), which better meets contemporary expectations [4, pp. 87–89].

M. Mamin's scholarly work is not limited to the monograph titled "Һ. Taktash poehziyase" [5]. The introduction to the 1961-book "Alar safta" ("Among the Ranks"), compiled by S. Shakir, notes that M. Mamin, along with D. Fatkhi, K. Basyrov, M. Vadut, M. Abliyev, K. Rakhman, M. Gatau, Sh. Geraev, A. Kamal, M. Mustafin, and Kh. Kavi, who went to the front, published independent collections of works [2, p. 3]. The introduction to the 1985-edition describes M. Mamin as "Mukhammetsha Mamin, rising with literary criti-

cism articles" [3, p. 4]. Thus, dozens of M. Mamin's critical and journalistic works are scattered across pages of periodicals, which gives us a possibility to supplement the facts from his biography. Conducting research, collecting, and publishing these works remains the task for scholars to do.

As previously mentioned, after graduating from the Eastern Pedagogical Institute, M. Mamin enrolled in postgraduate studies at the Department of Tatar Literature. Under the guidance of the prominent literary researcher Prof. G. Nig'mati, he began writing a scholarly work on the innovative poet H. Taktash's oeuvre. In the 1920s–1930s, the prominent writer H. Taktash was the focus of literary, scholarly, and critical attention. In his substantial monographic work titled "Poeziya derzanii" ("The Poetry of Audacity") (1980), G. Khalit discusses and analyzes the essays by notable scholars such as G. Gali, G. Nig'mati, and Sh. Mannur. He highlights the fact that in the 1940s and 1950s, important monographic studies on H. Taktash's poetry were published, including M. Mamin's "Һadi Taktash poeziyase" ("The Poetry of Hadi Taktash") (1941, 1952), Kh. Khayri's "Һadi Taktash" (1949), and Kh. Gosman's "Taktash poeziyase" ("Taktash's Poetry") (1953). M. Mamin's contemporary G. Gali included an extensive monographic article titled "Shagyir' Һadi Taktash turynda" ("About the Poet Hadi Taktash") as a foreword in the 1931- and 1936-editions of the poet's works [7].

G. Nig'mati was also deeply interested in the spiritual legacy of the unique classic poet H. Taktash: "In 1932, G. Nig'mati wrote and published a very extensive article on Taktash (prior to that, he had published a series of articles on Taktash's work in periodical press); in terms of its content, compositional structure, and the integrated research into the poet's life and creative path, this article can justifiably be regarded as an initial attempt at the monographic study that is to be written about H. Taktash. As we know, G. Nig'mati's former postgraduate students, the young scholars M. Mamin and later Kh. Gosman, systematized, deepened, and supplemented those materials. They published monographs on H. Taktash's work. Kh. Gosman defended his candidate's dissertation based on that collected material", writes the literary scholar E. Galiyeva [8, p.188]. Even in his 1925-monograph "Әdәbiyat mәidanynda" ("In the Literary Field"), when giving typological characteristics of literary methods (realism, romanticism, symbolism, futurism, imagism), he frequently refers to classic and young writers, especially frequently to H. Taktash's poetry.

Interestingly, during the same period, Z. Iskuzhin was also preparing a scholarly work on the spiritual legacy of H. Taktash. Iskuzhin Zabikh was born into a large family on January 3, 1911, in the village of Maksut in the current Zilair District of Bashkortostan. Between 1926 and 1929, he studied at the Karvansarai Bashkort Pedagogical College. On September 30, 1929, he became a student at the Kazan Eastern Pedagogical Institute, which he successfully graduated from in 1931. From the fall of 1932 to the spring of 1935, he pursued his postgraduate studies [9, pp. 92–93]. The literary scholar M. Khabetdinova cites the following excerpt from a manuscript preserved in the N. Isanbet archive: "Z. Iskuzh (1910–1936) was a poet and critic. He was born in the former Sabir Volost of Bashkortostan, in the village of Maksut. This talented writer and kuray player, a Bashkir youth, who was passionate about knowledge and was always concerned about the lack of his own education, rose from shepherding, devoting himself to studying. He moved to Kazan and graduated from the Faculty of Tatar Language and Literature, later completing his postgraduate studies at the Pedagogical Institute. He wrote critical articles and collected materials about Babich and Gafuri. He prepared a significant work on Taktash's oeuvre and died in Kazan at the age of 26, after falling ill in the same year" [10, p. 60]. The excerpts of Z. Iskuzh's work were published in the periodical press of Ufa. The scientifically gifted Z. Iskuzh, born and raised in the Ufa Region, was supervised by G. Nig'mati as his academic advisor. This fact is further confirmed in M. Khabetdinova's work: "Considering that Z. Iskuzh was Galimzyan Nig'mati's postgraduate student, I called the literary scholar Yoldyz Nigmatullina. According to her mother's recollections, 'Z. Iskuzh was the most talented of my father's students', Yoldyz said" [10, p. 61]. Certain facts about this issue are preserved in the memoirs of people who personally knew Z. Iskuzh. Z. Iskuzh was reported to have taught at the Eastern Pedagogical Institute, showing interest in the notable Tatar poet H. Taktash's work, his works were published in the journals of the Republic of Tatarstan. In the memoirs of his young contemporary Abus, it is written: "My second, very close meeting with Z. Iskuzhin was in Kazan. There, he was completing his profound scholarly works on Babich, Taktash, and Tukay, preparing to publish the book titled "Shimal ioldyzlary" ("The Northern Stars"). He brought me his work on

Babich for critique. I liked it very much" [11, pp. 39–41].

As previously stated, upon graduating from the Eastern Pedagogical Institute, the young specialist M. Mamin was enrolled in the postgraduate course at the Department of Tatar Literature, supervised by G. Nig'mati. His scientific advisor was Prof. G. Nig'mati who founded his own scientific school by developing new methodologies for studying literature and writers' creativity under new socio-cultural conditions. Recognized for his scientific aptitude, the future scholar set the goal of studying the innovative poet Hadi Taktash's life and poetry and devoted his candidate dissertation to his work. Thus, in the 1930s, based on candidate dissertations written under G. Nig'mati's scientific guidance, two monographic studies dedicated to H. Taktash's work were produced. This reflects, firstly, the vast scale, magnitude, and literary-philosophical depth of Taktash's oeuvre, and secondly, G. Nig'mati's deep and subtle understanding of the poet's psychology and creative laboratory, his foresight into the complex, multifaceted possibilities for studying Taktash's spiritual legacy.

The literary scholar and critic G. Nig'mati worked at the Eastern Pedagogical Institute from 1929 to 1937. He was one of the founders of the National Tatar Department there. He lectured students on literature, literary theory, delivered courses on early 20th-century and Soviet literature, and conducted practical lessons. During his tenure at the Institute, he gained recognition as a pedagogue and was promoted to associate professor and full professor. At the same time, besides G. Nig'mati, the Department of Tatar Language and Literature at this institution included such scholars as G. Sagdi, G. Rakhim, G. Gobaydullin, J. Validi, G. Sharef, G. Alparov, S. Atnagulov, S. Bikbulatov, Kh. Badigy, M. Fazlullin, and M. Korbangaliev. The literary scholar and critic Jamal Vazieva recalls: "The Literature Department of the Pedagogical Institute, led by Galimjan aga, was a scholarly center. People of all ages gathered around him, united by his presence. The Chuvash writer Khuzangai and the Russian writer Zernit came to him for advice and respected his opinion. Prof. Singalevich, a historian, Prof. Lintser, an expert in world literature, and the Russian literature Associate Professors Pototsky and Podyachev also reckoned with his scientific views. This is because he was an internationalist scholar who worked diligently day and night with real integrity. He lived a modest and just life, dedicating all his time and effort to his country and people" [12].

G. Nig'mati was a deeply knowledgeable individual, well-versed in world literatures, theoretically trained, an erudite, possessing high methodological skills. "Our teacher remained in our hearts as a great scholar and an extremely respected pedagogue," wrote Prof. Khatip Gosman. "He was a model for us with his erudition. He profoundly knew Tatar and Russian literatures, as well as the classical literatures of the East and the West. Whenever he began to explain any literary-aesthetic problem, unexpectedly, he would bring a detail from one of the literatures where the artistic power shines brightly. This detail, linked with his reasoning, made a deep impact on both your heart and mind simultaneously, illuminating your entire spiritual being" [13].

G. Nig'mati was responsible for organizing the educational process in the National Department, providing it with scientific personnel, developing curricula and programs, writing textbooks, and preparing postgraduate students. Nig'mati planted the seeds of science not only in his own works but also in his students, always living with an awareness of the progress and developmental prospects of science. He was seriously concerned about the fate and future of intellectual culture, literature, and art of his native people, and was a broadly minded individual capable of thinking deeply and from a wide perspective. The literary scholar Prof. F. Galimullin, who was raised within G. Nig'mati's scientific school and continued exploring his research problems, highly evaluates the scholar's work in this field: "G. Nig'mati lived up to all the expectations; with his participation, the Tatar Department noticeably revitalized its work in all directions. He opened postgraduate courses, which allowed him to prepare highly qualified scientific-pedagogical personnel in Tatar philology and improve the quality of education and research work. In 1933, he became a professor, and a year later he was elected head of the Department of Tatar Language and Literature. During its existence, the postgraduate course prepared 22 literary scholars, among whom were Mukhammat Gainullin, Khatip Gusman, Latif Zalyay, Khamit Yarmy, Abdulla Sayganov, Yakub Agishev, Ulmas Belyaeva, Baker Yafarov, Mukhammatsha Mamin, Jamal Vazieva, and others" [8, p.194]. As a victim of the cult of personality, he was unjustly detained; the scientific trends and topical issues he initiated, as well as his scientific ideas, were continued and implemented by his students and postgraduates.

G. Nig'mati nurtured a generation of literary scholars in the 20th century, those who continued the specialization, expansion, and renewal of Tatar literary studies. He fostered dozens of individuals who contributed to the rise of national verbal arts and the advancement of teaching methods in Tatar literature. Among those who completed postgraduate studies under Prof. G. Nig'mati's supervision are respected scholars such as H. Gosman, J. Vazieva, and M. Mamin, as well as G. Khalit, H. Yarmy, Y. Agishev, G. Kasshaf, M. Gainullin, B. Gizzat, Sh. Abilov, and T. Korbanov. Prominent philologists like G. Tolymbay, Z. Iskuzhin, S. Baykov, A. Kudashev, L. Zalyaev, V. Hangildin, H. Khismatullin, B. Yafarov, R. Khakimova, and R. Shakirova received training in G. Nig'mati's scientific school, acquiring initial methodological skills from him. His scientific-theoretical and practical environment fostered many talented literary critics and writers. Famous writers and poets such as S. Khakim, A. Alish, G. Gobay, Sh. Mannur, A. Akhmet, I. Tuktar, I. Salakhov, and S. Uraisky, as well as honored teachers like S. Vagizov, R. Valitova, and B. Khalilov were Nig'mati's students [8, pp. 188–189].

G. Nig'mati's highly valued legacy was the creation of a scientific school in Tatar literary studies that synthesized global, especially European-Russian literary achievements with the distinctive features of national theoretical thought and preparation of highly qualified specialists within this school. "Thus, Nig'mati's substantial monographs and articles, illuminating important issues of literary theory and the literary-historical process, played a decisive role in the formation of the cultural-historical school in Tatar literary studies in the mid-1920s to the 1930s" [8, p. 5].

M. Mamin's dissertation, still in need of revisions and improvements, remained under review. The young scholar's work, dedicated to H. Taktash and titled "Һadi Taktash poeziyase" ("The Poetry of H. Taktash"), was published independently in 1941 [5]. It is considered to be the first serious monograph that comprehensively examines the work of Hadi Taktash and has been highly appreciated in the literary community [1, p. 44]. In the preface to his book titled "Kahaman kaləme" ("The Hero's Pen"), I. Ibragimov underscores the high regard that the older generation of literary figures expressed for Mamin's work: "Mamin wrote a substantial work on Taktash" [4, p. 4].

After the war, in 1952, M. Mamin's "Һadi Taktash poeziyase" was published for the second time. The introduction to the monograph notes: "Certainly, if the author were alive, he would make serious corrections, especially enriching and deepening the work with new ideas in the light of the latest achievements in the study of Soviet literature. It is not possible to complete all these tasks during the editing process. However, some corrections were necessary beyond stylistic edits. Some outdated views of the author in studying Taktash were omitted" [14, p. 2].

When comparing the monographs, published two years apart, many questions arise. For example, the 1952-edition of the poem "Tərkstan sahralarynda" ("In the Deserts of Turkestan"), which was fully included in the 1941-publication but was omitted from all of Taktash's collections, only presents two stanzas of this work [14, p.18]. The poet, as is known, actively participated in the literary, cultural, and national life of the region during the Bukhara period and contributed to the newspaper "Olug Tərkstan" ("The Great Turkestan"). One of those materials reports a gathering held in honor of məүledennəbi shərəfe – the occasion commemorating the birth of the Prophet Muhammad. The report includes information about the funds raised during the event. In the 1952-edition, the names of regional benefactors who contributed financially, such as Miftakhetdin and Nizametdin Arslanov and Galimjan Akchurin, were omitted [14, pp. 31–32]. The 1941-edition fully includes M. Mamin's theoretical views on romanticism and its varieties in the spirit of the era, taken from pages 44–45. In the section titled "Һ. Taktash poeziyasenen үzenchələklәre", these phenomena are even more prominent. While preserving the concept of M. Mamin's research approach to H. Taktash's work, this segment of the 1952-edition was refined. We tentatively refer to it as the third chapter. New sections, not included in the 1941-edition, were added and expanded. It appears that the editors of the second edition did not adhere to the "principle of respecting the author's intent" when presenting the texts [15, pp. 30]. If we take a closer look at the table, the changes become even clearer:

"Һ. Taktash poeziyase" (1941)	"Һadi Taktash poeziyase" (1952)
Chapter One. The Biography of H. Taktash **Chapter Two.** Initial Investigations From Romanticism to Realism Steadfast Steps on the Path of Realism	**Chapter One.** The Biography of H. Taktash **Chapter Two.** H. Taktash's Creative Path Initial Investigations First Experiments of Turning Toward Realism Steady Steps Along the

Years of Striving for Poetic Heights Family And Love Issues in Taktash’s Work Soviet Patriotism in H. Taktash’s Poetry **Chapter Three** Composition in H. Taktash’s Work The Issue of Imagery and Representation in H. Taktash’s Work Landscape in H. Taktash’s Poetry Taktash - Master of Poetry	Path of Realism Years of Striving for Poetic Heights Family and Love Issues in Taktash’s Work Soviet Patriotism in H. Taktash’s Poetry **Chapter Three.** Features of H. Taktash’s Poetry Composition in H. Taktash’s Work The Issue of Imagery and Representation in H. Taktash’s Work Landscape in H. Taktash’s Poetry Poetic Techniques of H. Taktash Poetic Process in H. Taktash’s Creative Work Methods of Working on Poetic Language Features of Poetic Language in H. Taktash’s Poetry

Unfortunately, sources and archival materials have not been uncovered. We can only wonder if new manuscripts by the scholar were found, or if they were published as independent articles in newspapers or magazines. Taking this into account, the article primarily relied on M. Mamin’s 1952-monograph “Һadi Taktash poeziyase”[14]. At the same time, to highlight significant facts, omitted by the publishers of the second book, and to reconstruct the picture of the era–typical for the scientific-theoretical thought of that time, the 1941-edition was consulted. The structure of “Һadi Taktash poeziyase” consists of three chapters: the first chapter is “The Biography of Hadi Taktash,” the second chapter titled “Hadi Taktash’s Creative Path” includes six sections, and the third chapter is called “Features of Hadi Taktash’s Poetry,” which contains seven sections.

As stated earlier, the monograph opens with a chapter titled “Һ. Taktashnyn biografiyase” (“The Biography of H. Taktash”). This section outlines the stages of H. Taktash’s rich but short life, the periods of his life, and the social, public, and cultural conditions that shaped him as a poet and a versatile personality. According to M. Mamin’s observations, H. Taktash’s life can be divided into two periods.

The first period covers the journey from Syrkudy – Turkestan (Bukhara) – Syrkudy – Orenburg – Tashkent – Kazan; the second period is the Kazan era. Each stage of the first period covers significant events in Taktash’s life, their impact on the young poet, the works created, the history of their creation, and issues like changes in socio-political and literary-aesthetic views. They highlight the influence of schooling and his witty, eloquent, and poetically gifted mother Shamsenisa on his poetic talent, his continuous acquaintance with literature, his interest in Russian and world literary classics, and his active participation in the cultural life of the regions. In clarifying the development of H. Taktash’s social consciousness, M. Mamin emphasized the strong influence of the era’s ideology. The young scholar frequently referred to the political formulas and works of I. V. Stalin, which became dogma in the 1930s. “Taktash, untampered by practical work and yet theoretically inexperienced, had not yet reached the Bolshevik level of understanding the proletarian revolution’s tasks in those years,” he writes [14, p. 10].

According to M. Mamin, H. Taktash’s low level of revolutionary consciousness was related to his surrounding environment and life experience. One reason, he pointed out, was Taktash’s interaction with the petty bourgeois intelligentsia [5, p. 12]. After returning to Kazan, finding new friends, participating in public affairs, establishing connections with workers in production, studying their work and lives, and becoming familiar with the life of the Red Army changed Taktash’s social views.

M. Mamin viewed the changes in Taktash’s artistic thinking as influenced by the development of the poet’s social consciousness. While in Syrkudy village, Taktash wrote works in a romantic spirit such as “Kүktə sərelgənnər” (“Sown in the Sky”), “Үterelgən pəйgambər” (“The Murdered Prophet”), and during his time in Tashkent, works like “Таң kyzy” (“The Dawn Girl”), “Onytylgan ant” (“The Forgotten Oath”), “Urman kyzy” (“The Forest Girl”), “Hələt” (“A Talent”), and “Җir ullary tragediyase” (“The Tragedy of the Sons of the Earth”). After arriving in Kazan, due to his broad participation in public affairs and his rapprochement with the proletariat, which inspired confidence in him, he began writing his works on a realistic basis. He successively published the works like “Gasyrlar həm minutlar” (“Centuries and Minutes”), “Syrkydy avyly” (“The Village of Syrkudy”), and “Davyldan son” (“After the Storm”) [5, pp. 18–19].

The second chapter of the monograph, titled “Berenche ezlənүlər” (“Initial Investigations”), is written in a comparative-historical context, closely interconnected with the achievements of European and Russian literary traditions reached in the field

of Tatar literature. Initially, M. Mamin studied individual materials and, comparing Taktash's works "Караңгу төннәрдә" ("In Dark Nights") and "Gazraillәr" ("Azraels"), determined that his poem "Tөrkstan sahralarynda" ("In the Deserts of Turkestan"), published in the newspaper "Olug Tөrkstan" ("Great Turkestan") in Tashkent in 1918, was the poet's first experience of this sort. The author analyzed this work under the influence of the ideological guidelines prevailing at that time. To further corroborate his view, the scholar referred to Taktash's 1929 novel "Таң җile" ("The Morning Wind"). He compared Rostam, the prototype of Taktash, to Savva, a proto-bourgeois anarchist rebel created by Leonid Andreyev, suggesting that Savva's strong protest against antiquity captures Rostam's attention. M. Mamin wrote that it was necessary to differentiate and consider separately two characteristic aspects of Taktash's work of that time. The first was Taktash's worldview in that period; the second was his poetic method. These two aspects were inseparably interconnected with each other [5, p. 39].

M. Mamin considered Taktash's rebelliousness in relation to the literary influences in the early period of his literary career – his individual revolt and sharp protest against imperialist war and oppressors – viewing Byron as one of the greatest impacts. He noted that "Җir ullary tragediyase" ("The Tragedy of the Sons of the Earth") was written following Byron's "Cain." Mamin also pointed out that Taktash learned the same strong pathos and artistic methods from Tukay and Sagit Ramiyev [5, p. 40].

M. Mamin deepened his theoretical perspective based on his analysis of Taktash's poems "Gazraillәr" ("Azraels") and "Күktәn sөrelgәnnәr" ("Banished from the Sky"). Grounded in the extreme exaggeration and strong hyperbolism of imagery in these works, he argued that romanticism – and symbolism, as a movement related to romanticism in certain aspects – influenced Taktash's poetics. In this regard, the literary scholar Prof. G. Sagdi referred to his 1932-work "Simvolizm turynda" ("On Symbolism"), where he positioned Taktash, as the introducer of symbolism into post-October Tatar literature and recognized him as ideologically foundational for this literary school [5, p. 43]. During a period when socialist realism was recognized as the sole creative method of Tatar Soviet literature and there was a profoundly negative attitude towards modernist movements, M. Mamin rejected this viewpoint.

The author of the monograph acknowledged some influence of symbolism on Taktash's writing but defined his early literary period as romantic: "In the first period of Taktash's work, it is not symbolism but rather romanticism that occupies the most characteristic position among literary styles. This movement enters Taktash's oeuvre influenced by Byron's traditions, and this is reflected in most of his works" [5, p. 44].

Building on the theoretical framework of his mentor G. Nigmati's scientific school, M. Mamin classified romanticism into three distinct strands: revolutionary romanticism, reactionary romanticism, and progressive romanticism. He meticulously defined the characteristic features of each strand and offered specific illustrative examples drawn from Tatar literature. Mamin argued that Taktash's creative trajectory exemplified a transformation from progressive to revolutionary romanticism. From his earliest works, Taktash emphasized human vitality, heroic endeavor, and championed the causes of human happiness and freedom [5, p. 48]. This is exemplified by the lyrical protagonist of "Yterelgәn pәigambәr" and through the actions, desires, and aspirations of the characters of Qabil and Idea in "Җir ullary tragediyase". Through detailed analysis, Mamin further came to general conclusions about the romantic phase in Taktash's oeuvre, primarily marked by philosophical lyricism, which he considered to be "the most powerful and artistically accomplished lyricism within the poetry of that era" [5, p. 60].

"The sections titled "Realizmga taba borylyshta berenche tәҗribәlәr" ("First Experiments of Turning Toward Realism"), "Nykly adymnar belәn realizm yulynnan" ("Steady Steps Along the Path of Realism"), and "Poehtik yugarylyk өchen batyr adymnar belәn alga taba omtylu ellary" ("Years of Striving for Poetic Height") trace the development of H. Taktash's poetic trajectory toward realism. The shift toward concreteness in Taktash's work is exemplified by his 1923-pieces "Gyis"yan" ("Rebellion") and "Tilelәr" ("The Dumb"), which clearly demonstrate this movement. The poet's lyrical poetry, directed against bourgeois elements, emphasize the presence of real-life phenomena. The pinnacle of his turn to realism is exemplified by the poem "Ehshlilәr" ("They Work"): "From the poem titled "Ehshlilәr" Taktash decisively steps onto the path of realism. Here, he vividly portrays the proletariat as the sole force creating a new world, breaking down all barriers and paving the way to a comfortable life for the people," wrote M. Mamin [14, pp.

34–35]. This idea is reinforced by the works “Nota” (“Note”), “Gasyrlar həm minutlar” (“Centuries and Minutes”), and “Syrkydy avyly” (“The Village of Syrkudy”). The humor elements in such works as “Nəni razboinik” (“A Little Robber”) and “Əidə ehnem” (“Come On, Brother”), which received negative criticism at that time, were interpreted by M. Mamin as related to the poet’s aspiration for poetic excellence.

The sections tentatively titled “Һ. Taktash iҗatynda sem'ya həm məkhəbbət məs'ələse” (“Family and Love in Hadi Taktash’s Works”) and “Һ. Taktash poehziyasendə sovet patriotizmy” (“Soviet Patriotism in the Poetry of Hadi Taktash”) within the second part of the monograph are dedicated to exploring the rich diversity of motifs within Hadi Taktash’s spiritual and literary heritage. The scholar offered a thorough analysis of Taktash’s reflections and viewpoints on pressing societal issues, including the evolving role and status of women in the new Soviet reality, the dynamics of family life, the principle of gender equality between men and women in Soviet society, and the complicated relationships between parents and children. These themes are articulated vividly in such works as the poem “Məkhəbbət təүbəse” (“The Confession of Love”) and the play “Yugalgan maturlyk” (“Lost Beauty”) where Taktash’s contemplations on these matters are deeply expressed and critically examined.

The scholar notes that in the poem “Nota” (“Note”), the motifs of defending the homeland from foreign enemies, love for the country and the people, the struggle for the nation elevate Taktash’s work to its highest artistic level. The poem “Kiləchəkkə khatlar” (“Letters to the Future”), widely accepted as a beautiful example of socialist realism in Tatar Soviet literature, is analyzed from the perspective of educating the new socialist person and the psychological transformations in human consciousness within socialist society. Based on these observations and following the ideological lines of the era, the role of the Party in the context of Taktash’s greatness is somewhat amplified, yet M. Mamin rightly concluded that “Taktash fully matured as the leading poet of the socialist era” [14, p. 63].

The third chapter, titled “Taktash poehziyaseneң үzenchəlekləre” (“Distinctive Features of Taktash’s Poetry”), examines Taktash’s poetic techniques and mastery. In the 1941-edition, this chapter consisted of four sections, but in the second edition, the composition of the third chapter was revised: new sections were added, increasing the total number to seven. The third chapter occupies 57 pages in the pocket-sized 1941-edition (10x14 cm), while in the enlarged 1951-edition (14x21 cm), it is expanded to 68 pages. The 1951-edition opens with a successful introduction not found in the 1941-publication, enhancing the depth of the study and its scope.

M. Mamin based this section on Taktash’s perspectives expressed in his “Iҗat khatlary” (“Letters on Creativity”). He wrote, “Each writer’s subjective uniqueness undoubtedly plays a major role in shaping a particular idea. Their psychological distinctiveness contributes many peculiarities to the formation of this or that idea. Every writer has characteristic creative colors, selects the material needed to embody a specific idea, and arranges it in a highly individual way. This is linked to the specific moments peculiar to each writer” [14, p. 64]. Mamin noted that Taktash was a creator who carved his own unique path in selecting, arranging, and designing his material, later expanding it further in his creative work.

The process of working on a literary piece and Taktash’s creative laboratory are discussed in the monograph’s new subsections introduced in the 1952-edition titled “Һ. Taktashnyң poehtik ehsh alymnary” (“H. Taktash’s Poetic Techniques”), “Taktashnyң iҗat ehshendə poehtik protsess” (“The Poetic Process in Taktash’s Creative Work”), and “Poehtik tel өstendə ehshləү alymnary” (“Methods of Working with Poetic Language”). M. Mamin highlighted Taktash’s extremely responsible approach to his writing, noting that Taktash wrote only about things and events he had personally investigated and witnessed, with a deep study of life, which formed his creed.

The subsections titled “Һ. Taktash iҗatynda kompozitsiya” (“Composition in Hadi Taktash’s Work”) and “Һ. Taktash iҗatynda surət həm surətlelek məs'ələse” (“The Issue of Imagery and Representation in H. Taktash’s Work”) examine the poet’s attention to problems of structure and form in his poetry. The discussion includes a brief evaluation of deviations in the study of form, criticizing formalists for focusing on the external aspects of words while neglecting content, and vulgar sociologists for downplaying the specific nature of poetry to fit content into various schemes. It also negatively assesses the literary movements like futurism and imagism as forms that are distant from the general public. Conversely, Taktash is portrayed as the author regarding form not merely as an external aspect, but as a mold that actualizes content, conveys an idea to the reader, and serves

as a thread connecting the idea with the reader. He places great importance on the form of the poem but never separates form from content [14, p. 65]. Notably, imagism is a literary movement, aimed to crystallize poetic meaning in clear, sharply juxtaposed images, rebelling against the ornamental and overly metaphorical late 19th-century verse. Futurism and imagism, though avant-garde and innovative, were often criticized for their forms being inaccessible to the general public, a criticism that Taktash's approach counters by integrating form and content meaningfully [14, p. 66].

This article examines characteristic features of images and descriptions in Taktash's work. It emphasizes how Taktash followed G. Tukay who addressed the issue of imagery in lyrical poetry. The first lyrical hero in Taktash's works is depicted as "a figure searching for truth in the world, fighting against laws, divine powers, and monarchs for equality, who, despite any hardships, does not hesitate to sacrifice even his own life to uphold his ideals" [14, p. 69].

The article emphasizes that not only human character but also images of nature, objects, and situations are presented seriously, which is a distinctive feature of Taktash's first lyrical hero. When Taktash reached maturity, his poetic imagery was recognized as refined, and his work as marked by the successful creation of original pieces. Taking into account the dialectical relationship between content and form, M. Mamin noted that the poet consciously chose an artistic framework consistent with his goals and ideas, employing an extensive range of artistic techniques, that the poet's style evolved from abstract imagery toward concrete, realistic representations.

The section "Landscape in Hadi Taktash's Poetry" clarifies that the descriptions of nature in the poet's spiritual heritage are not presented merely as dry natural phenomena but serve as an "environment revealing social events". These nature descriptions function as compositional elements that embody the place and conditions of events, while also being used in contrast to the life realities depicted in the work. This identifies Taktash's method if using nature imagery not just for aesthetic purposes but as an artistic tool to deepen the thematic and social layers of his poetry.

Hadi Taktash's responsible approach to his craft and deep respect for his readers are clearly reflected in his working style. "Taktash never published the first version of any poem he wrote; he wrote it in several drafts and corrected each version, adding new elements. In this way, each poem became an exemplary model of artistic and content refinement" [14, p. 90]. The complex creative process behind the poems "Məkhəbbət təγbəse" ("The Oath of Love") and "Kiləchəkkə khatlar" ("Letters to the Future") is presented in great detail using archival materials for the reader to vividly imagine them. "Thus, the poet wrote his poem ("Kiləchəkkə khatlar") in multiple versions, gradually removing incidental elements, selecting the most characteristic and typical events of life, while simultaneously choosing the clearest, most emotional words that conveyed the most precise meanings" [14, p. 99]. Unfortunately, the sources are not explicitly indicated anywhere in the work.

In the section titled "Һ. Taktash poehziyasendə poehtik tel γzenchəlekləre" ("Poetic Language Features in H. Taktash's Poetry"), the use of language in the poem is highlighted through such aspects as tempo, intonation, and speech style. Alongside these, it evaluates the vocabulary of the poet's lyrical and poetic ornaments. M. Mamin, using the method of deduction, summarizes: "In poetry, Taktash emerged as an innovator of Tatar Soviet poetry, and it must be clearly stated that he not only paved the way for new poetry but also expanded it. Taktash created a new poetics within Tatar Soviet poetry" [14, p. 101]. This idea is further substantiated through subsequent observations. The article notes that the improvement of Taktash's poetics is naturally connected with the "setting of the agenda by the Great October Revolution" [14, p. 101].

The poet broke with the old structure of poetry, advocating for "tabigyi səiləγ yuly" ("natural narration"). This approach, in turn, gave Taktash the opportunity to enhance the internal meaning of the poem. The article highlights emotionality as the most distinctive feature of the poet's poetic language, achieved through such stylistic figures as intonation, voice, emphasis, movement, and gesture. Notably, every descriptive device in the poet's language is supported by rich examples from his spiritual heritage. The forms of address, rhetorical appeals, rhetorical questions, ellipses, repetitions, metaphors, and other literary devices are evaluated as central moments in Taktash's poetic syntax. The chapter titled "Taktash – poehziya mastery" ("Taktash – Master of Poetry"), consisting of 23 pages in the 1941-work, is significantly abridged, with only select fragments included.

Having thoroughly examined the poetic characteristics of Taktash's spiritual heritage, M. Mamin concludes that his poetry constitutes a school of its own: "This is a collection of high

qualities and the distinctive features of these qualities form a school in Taktash's work. We call his poetic trend a school because it has truly taken on the form of a school" [5, p. 168]. M. Mamin noted that Taktash's contribution was not limited to working on his own self; he played a significant role in nurturing young writers. Sh. Mannur and N. Bayan are recognized as representatives of his poetic school.

M. Mamin is recognized as the pioneer of scholarship on Taktash. He is the author of the first monograph written about the classic poet and innovator of Tatar literature, Hadi Taktash. Among the generation of scholars who examined the poet's life and work in dissertations and monographs within Tatar literary studies, M. Mamin holds a distinct place. However, there are significant differences between the structure and content of the monograph published in 1941 and the edition of 1952. Unfortunately, the sources for the improved and updated sections are not indicated. Furthermore, some publishers of the second edition did not always respect the "principle of author's consent" in specific cases. It is also known that Z. Iskuzhin, G. Nigmati's postgraduate student in the 1930s, wrote a monograph about Hadi Taktash. The fate of that work remains unclear. It is impossible to provide answers to all questions in a single article, so it needs further research and investigation.

References

1. *Ədiplərebez: biobibliografik beleshmələk: 2 tomda: 2 t.* (2009) [Our Writers: Biobibliographic Reference Book: In 2 Volumes]. 2 t. Təz. R. N. Dautov, R. F. Rakhmani. 735 p. Kazan, Tatar. kit. nəshr. (In Tatar)
2. *Alar safta: Bөek Vatan sugyshynda həlak bulgan tatar sovet yazuchylarynyң əsərləre* (1961) [Among the Ranks: The Works of Tatar Soviet Writers Who Died in the Great Patriotic War]. Təz. S. Shakir. 259 p. Kazan, Tat. kit. nəshr. (In Tatar)
3. *Alar safta: Shigyr'lər, khikəyalər* (1985) [Among the Ranks: Poems, Stories]. Təz. S. Shakir. Ikenche basma. 216 p. Kazan, Tatar. kit. nəshr. (In Tatar)
4. *Kaharman kaləme: shigyr'lər, khikəyalər, əsərlərdən өzeklər* (2010) [The Hero's Pen: Poems, Stories, and Excerpts from Works]. Төz. V. Nuriev, L. Safiullina; keresh sүz avt. I. Ibrahimov. 223 p. Kazan, Tatar. kit. nəshr. (In Tatar)
5. Mamin, M. (1941). *Taktash poehziyase* [The Poetry of Taktash]. 172 p. Kazan, Tatgosizdat. (In Tatar)
6. Khalitov, G. M. (1980). *Poehziya derzanii* [The Poetry of Audacity]. Issledovanie. 160 p. Kazan', Tat. kn. izd-vo. (In Russian)
7. Gali, G. (1958). *Shagyir' һadi Taktash turynda* [About the Poet Hadi Taktash]. Sailanma əsərlər: Khikəyalər, ocherklar, tənkyit' məkalələre həm publitsistika. Pp. 226–269. Kazan, Tatar. kit. nəshr. (In Tatar)
8. *Galimҗan Nig"məti: tormyshy, yazmyshy, fənni-metodik ehshchənlege* (2018) [Galimzhan Nigmati: His Life, Fate, Scientific and Methodological Work]. 251 p. Kazan, Brig. (In Tatar)
9. Salmatova, G. D. (2021). *1920–1950 ellar iҗtimagyi həm mədəni kontekstynda Shəekhzadə Babich mirasy* [The Legacy of Shehzade Babich in the Socio-Cultural Context: From the 1920s to 1950s]. Tatarica. No. 16 (1), pp. 78–102. (In Tatar)
10. Khəbetdinova, M. (2021). *Tatar ədəbiyat belemendə Zyya Iskuzh iseme* [The Name Ziya Iskuzh in Tatar Literary Studies]. Mədəni җomga. No. 1, pp. 14–15. (In Tatar)
11. Əbүs. *Yazmalar* (2007). [Our Unforgettable Mentor]. Төz. I. K. Yanbaev. Pp. 39–41. Ufa, Kitap. (In Bashkir)
12. Vəzieva, Җ. (1987). *Zur galim, ehshlekle ostaz* [The Great Scientist and Business Mentor]. Sots. Tatarstan. 26 iyun'. (In Tatar)
13. Gosman, Kh. (1997). *Onytylmas ostazybyz* [Our Unforgettable Mentor]. Kazan utlary. No. 7, pp. 169–172. (In Tatar)
14. Mamin, M. (1952). *һadi Taktash poehziyase* [The Poetry of Hadi Taktash]. 123 p. Kazan, Tatgosizdat. (In Tatar)
15. Yuziev, N. (1998). *Ədəbiyat chyganaklary beleme (Ədəbi mirasny җyinaunyң, өirənүneң teoretik həm gaməli məs'ələləre)* [Knowledge of Literary Sources (theoretical and practical issues of collecting and studying our literary heritage)]. 175 p. Kazan, Fiker. (In Tatar)

Һ. ТАКТАШ ТУРЫНДА БЕРЕНЧЕ МОНОГРАФИЯ АВТОРЫ (М. МАМИННЫҢ ТУУЫНА 120 ЕЛ ТУЛУ УҢАЕННАН)

Таһир Шәмсегали улы Гыйлаҗев,
Казан федераль университеты,
Россия, 420008, Казан ш., Кремль ур., 18 йорт,
tgilazov@bk.ru

Әдәби һәм фәнни эшчәнлек белән 1930 елларда актив шөгыльләнә башлаган М. Мамин, ил азатлыгын саклау максаты белән, Бөек Ватан сугышына китә. Иҗат планнары зур булып та, гомерләре вакытсыз өзелеп калган дистәләгән татар язучылары һәм журналистлары арасында М. Маминның исеме дә бар.

М. Мамин 1905 елда хәзерге Мордва Республикасы Зубов Аланы районы Горинка авылында урта хәлле крестьян гаиләсендә туа. 1918 елга кадәр авыл мәктәбендә, аннан соң Пенза шәһәрендәге укытучылар әзерләү курсларында укый. 1921 елгы ачлык чорында яңадан авылына кайтып, берникадәр вакыт авыл хуҗалыгы эшләре белән шөгыльләнә. 1924–1930 елларда авыл мәктәбендә укытучы булып эшли. Сәләтле һәм белем алуга омтылышы зур булган М. Мамин 1930 елда Казанга килеп, Көнчыгыш педагогия институтына укырга керә. «Студент елларында көндәлек матбугатта әдәби тәнкыйть мәкаләләре һәм рецензияләре белән катнаша башлый. 1936 елда Казан педагогия институтының аспирантурасын тәмамлаганнан соң, М. Мамин шунда әдәбият укыта. Ватан сугышы башлану белән, М. Мамин фронтка китә һәм ике ел буе алгы сызыкта фашистларга каршы сугыша. 1943 елның августында Воронеж шәһәре тирәсендә барган сугышларның берсендә өлкән лейтенант М. Мамин каты яралана һәм, шул ярадан савыга алмыйча, госпитальдә вафат була. Ул Воронеж өлкәсендәге район үзәге Воробьевка авылы зиратына күмелә. М. Мамин татар әдәбияты тарихында, нигездә, үзенең «Һади Такташ поэзиясе» исемле хезмәте белән билгеле» [1, б. 44].

М. Маминның тормыш юлы һәм иҗат биографиясе хакында мәгълүмат бик аз. 1961 елда җиңүнең 25 еллыгына Татарстан китап нәшриятында Бөек Ватан сугышында һәлак булган татар совет язучыларының әсәрләрен туплаган «Алар сафта» дигән китап дөнья күрә [2]. С. Шакир төзегән бу җыентыкта авторлар хакында белешмәләр дә бирелә. Алар арасында М. Мамин исеме һәм иҗатыннан бер үрнәк бар. Ул, зур үзгәрешләр кертелмичә, берничә язучының исеме өстәлеп, кайбер шагыйрьләрнең әсәрләре төшереп калдырылып, 1985 елда кабат басыла [3]. Һәм, ниһаять, Бөек Җиңүнең 65 еллыгын каршыларга йөргән көннәрдә Язучылар Берлеге идарәсендә яу кырында һәлак булган язучылар турында китап чыгару мәсьәләсе көн тәртибенә куела. С. Шакир төзегән җыентыкка нигезләнеп, хәзерге көн ихтыяҗын да, укучыларның да эстетик зәвыгын истә тотып, И. Ибраһимовның «Иң дәһшәтле утка керәмен» исемле кереш сүзе белән, 2010 елда «Каһарман каләме» дигән китап дөнья күрә. Китапның эчтәлеге алдагылары белән чагыштырганда баеган. Әмма аларда М. Маминга караган мәгълүматлар кабатлана. Шулай да соңгы китапны төзүчеләр В. Нуриев белән Л. Сафиуллина беренче ике китаптагы галимнең монографиясеннән алынган «Һ. Такташ поэзиясендә совет патриотизмы» дигән өзек урынына «Һади Такташ поэзиясе» исеме астында бүгенге көн таләпләренә ныграк җавап бирә торган «Такташ поэзиясендә пейзаж» дигән бүлекчәне урнаштыралар [4, б. 87–89].

М. Маминның фәнни эшчәнлеге «Һ. Такташ поэзиясе» дигән монография [5] белән генә чикләнми. 1961 елда дөнья күргән «Алар сафта» китабын төзүче С. Шакир хезмәткә язылган кереш мәкаләсендә М. Маминның, фронтка киткән Д. Фәтхи, К. Басыйров, М. Вәдүт, М. Әблиев, Х. Рахман, М. Гатау, Ш. Гәрәй, Ә. Камал, М. Мостафин, Х. Кавилар белән беррәттән, мөстәкыйль җыентыклар чыгаруын билгели [2, б. 3]. Ә инде 1985 елдагы басмасында төзүче кереш мәкаләдә «әдәби тәнкыйть мәкаләләре белән күтәрелеп килүче Мөхәммәтша Мамин» дип яза [3, б. 4]. Димәк, М. Маминның дистәләгән тәнкыйди һәм публицистик язмалары матбугат битләрендә чәчелеп ята һәм аның тормыш биографиясен дә тулыландыру мөмкинлеге бар. Эзләнүләр алып барып,

аларны туплау һәм бастырып чыгару киләчәк эше булып кала.

Алда әйтелгәнчә, М. Мамин Көнчыгыш педагогия институтын тәмамлаганнан соң, татар әдәбияты кафедрасы каршындагы аспиранурага керә. Күренекле әдәбият галиме, профессор Г. Нигъмәти җитәкчелегендә новатор шагыйрь Һ. Такташ иҗаты буенча фәнни хезмәт язуга алына. 1920–1930 елларда үзенчәлекле каләм иясе Һ. Такташ әдәби-гыйльми һәм тәнкыйди фикернең игътибары үзәгендә була. Г. Халит Такташ иҗатына багышланган «Поэзия дерзаний» (1980) исемле саллы монографик хезмәтендә Г. Гали, Г. Нигъмәти, Ш. Маннурларның очерклары, ә 1940–1950 елларда М. Маминның «Һади Такташ поэзиясе» (1941, 1952), Х. Хәйринең «Һади Такташ» (1949), Х. Госманның «Такташ поэзиясе» (1953) монографик эзләнүләре басылып чыгуын яза [6, б. 3]. Мәсәлән, М. Маминның замандашы Г. Гали шагыйрь әсәрләренең 1931, 1936 еллардагы басмаларына «Шагыйрь Һади Такташ турында» дигән күләмле монографик мәкалә шәкелендәге «Сүз башы»н урнаштыра [7].

Г. Нигъмәтинең үзен дә үзенчәлекле классик шагыйрьнең рухи мирасы кызыксындыра: «Г. Нигъмәти 1932 елда Такташ турында бик күләмле мәкалә язып бастырып чыгарган (моннан алдарак та ул вакытлы матбугатта Такташ иҗаты буенча бер серия мәкаләләр язып бастырган була); үзенең эчтәлеге, композицион төзелеше, шагыйрьнең тормыш юлын һәм иҗат юлын бер эзгә салып тикшерүе ягыннан Һ. Такташ турында язылырга тиешле монографик хезмәткә бер омтылып карау дип бәяләнергә хаклы ул һәм, мәгълүм булганча, соңрак Г. Нигъмәтинең элекке аспирантлары, яшь галимнәр М. Мамин, тагын бераз соңрак Х. Госман шул материалларны системалаштырып, тирәнәйтеп, тулыландырып, Һ. Такташ иҗаты турында монография бастыралар. Х. Госман шул нигездә кандидатлык диссертациясен яклый», – дип яза әдәбият галиме Э. Галиева [8, б. 188]. «Әдәбият мәйданында» (1925) монографиясендә әдәби методларның (реализм, романтизм, символизм, футуризм, имажинизм) типологик характеристикасын биргәндә дә, классик һәм яшь язучыларга, аеруча Һ. Такташ шигъриятенә еш мөрәҗәгать итә.

Шунысы кызыклы: нәкъ шушы елларда Һ. Такташ рухи мирасы буенча З. Искужин да гыйльми хезмәт әзерли. Искужин Зәбих Габделгазим улы 1911 елның 3 гыйнварында Башкортстанның хәзерге Зилаер районының Мәкъсут авылында күп балалы гаиләдә туа. 1926–1929 елларда Кәрвансарайда, Башкорт педагогия техникумында белем ала. 1929 елның 30 сентябреннән Казанның Көнчыгыш педагогия институты студенты булып китә һәм аны 1931 елда уңышлы тәмамлый. 1932 елның көзеннән 1935 елның язына кадәр аспирантурада укый [9, б. 92–93]. Әдәбият галиме М. Хәбетдинова Н. Исәнбәт архивында сакланган кульъязмадан түбәндәге өзекне китерә: «З. Искуж (1910– 1936) – шагыйрь һәм тәнкыйтче. Башкортстанда элекке Сабир волосте, Мәкъсут авылында туган. Гыйлемгә дәртле һәм үзенә гыйлем җитмәүгә һәрвакытта борчылучы бу талантлы язучы һәм курайчы башкорт егете, көтүчелектән күтәрелеп, укуга бирелә. Казанга килеп, Пединститутта татар тел-әдәбият факультетын һәм аспирантура тәмамлый. Тәнкыйть мәкаләләре яза, Бабич, Гафурилар турында материаллар җыя. Такташ иҗатына зур хезмәт әзерли һәм шул елда, 26 яшендә авырып, Казанда үлә» [10, б. 60]. Бу З. Искуж хезмәтенең аерым бүлекләре Уфа шәһәренең вакытлы матбугаты битләрендә басылып та чыга. Уфа якларында туып-үскән фәнгә сәләтле З. Искужинның да гыйльми җитәкчесе Г. Нигъмәти була. Бу факт М. Хәбетдинова язмасында тагын бер кат раслана: «З. Искуж – Галимҗан Нигъмәти аспиранты булуын истә тотып, мин әдәбият галиме Йолдыз Нигъмәтуллинага шалтыраттым. Йолдыз апа әнисенең хатирәләренә таянып: «З. Искуж әтинең шәкертләренең иң сәләтлесе иде» – дип җавап бирде» [10, б. 61]. Бу хакта аерым фактлар З. Искужны турыдан-туры күреп белгән кешеләрнең истәлек-хатирәләрендә дә саклана. З. Искужның Көнчыгыш Педагогия институтында укытуы, күренекле татар шагыйре Һ. Такташ иҗаты белән кызыксынуы һәм аның хезмәтләренең Татарстан Республикасы журналларында басылып чыгуы хәбәр ителә. Яшь галим замандашларыннан Әбүснең истәлек-хатирәләрендә болай искә алына: «Искужин Зәбих белән икенче мәртәбә якыннан, бик якыннан очрашуым Казанда булды. Ул анда Бабич, Такташ һәм Тукай турында язган тирән гыйльми хезмәтләрен төгәлләп, “Шимал йолдызлары” дигән бер китап чыгарырга җыенып ята иде. Бабич турында язган әйберен миңа тәнкыйтькә китерде. Бик яраттым» [11, б. 39–41].

Алда әйтелгәнчә, Көнчыгыш педагогия институтын бетергән яшь белгеч М. Маминны Г. Нигъмәти җитәкләгән татар әдәбияты кафедрасы каршындагы аспирантурага калдыралар. Аның фәнни җитәкчесе итеп, әдәбият фәнен, язучылар иҗатын тикшерүнең яңа иҗтимагый-социаль һәм мәдәни шартларда яңа методологиясен эшләп, үз фәнни мәктәбенә нигез салган профессор Г. Нигъмәти билгеләнә. Фәнни эшкә сәләтле булачак галим алдына фәнни җитәкчесе новатор шагыйрь Һади Такташ тормыш юлын һәм поэзиясен өйрәнеп, кандидатлык диссертациясен язу максатын куя. Димәк, 1930 елларда Г. Нигъмәти фәнни җитәкчелегендә язылган кандидатлык диссертациясе нигезендә Һ. Такташ иҗатына багышланган ике монографик хезмәт эшләнә. Бу, бердән, Һ Такташ иҗатының масштаблылыгы, зурлыгы, әдәби-фәлсәфи тирәнлеге турында, икенчедән исә, Г. Нигъмәтинең шагыйрь психологиясен, иҗат лабораториясен тирән һәм нечкә аңлавы, Такташ рухи мирасының катлаулы, киңкырлы, өйрәнү мөмкинлекләренең зурлыгын алдан күрә алу сәләте турында да сөйли.

Әдәбият галиме һәм тәнкыйтьче Г. Нигъмәти 1929–1937 елларда Көнчыгыш педагогия институтында эшли. Ул – биредә милли татар бүлеген оештыручыларның берсе. Студентларга әдәбият белеме, әдәбият теориясе, XX гасыр башы, совет әдәбияты курсларыннан лекцияләр укый, гамәли дәресләр алып бара. Институтта эшләү дәверендә ул педагог буларак таныла, доцент, профессор дәрәҗәләренә күтәрелә. Бу югары уку йортының татар теле һәм әдәбияты кафедрасында ул вакытта Г. Нигъмәти белән бергә Г. Сәгъди, Г. Рәхим, Г. Гобәйдуллин, Ж. Вәлиди, Г. Шәрәф, Г. Алпаров, С. Атнагулов, С. Бикбулатов, Х. Бәдигый, М. Фазлуллин, М. Корбангалиев кебек тел-әдәбият галимнәре эшли. «Галимҗан ага җитәкчелек иткәндә педагогия институтының әдәбият кафедрасы гыйльми бер мәркәз иде, – дип искә ала Җамал Вәзиева. – Яше-карты аның тирәсенә җыйналды, аның янында тупланды. Чуваш язучысы Хузангай да, рус язучысы Зернит та аңа киңәшкә килде, хөрмәт иттеләр. Институтта тарих белгече профессор Сингалевич та, дөнья әдәбияты белгече профессор Линсцер да, рус әдәбияты доцентлары Потоцкий һәм Подъячевлар да аның фәнни карашлары белән хисаплаштылар. Чөнки ул әдәбият-сәнгатьнең иң авыр йөген тартучы интернационалист галим булды. Көнен-төнгә авыштырып намус белән эшләде. Гадел, тыйнак тормыш белән яшәде. Бөтен гомерен, барлык көчен иленә, халкына багышлады» [12].

Г. Нигъмәти тирән белемле, дөнья әдәбиятларыннан киң мәгълүматлы, теоретик әзерлекле, киң эрудицияле, югары методик осталыкка ия шәхес була. «Укытучыбыз күңелләрдә зур галим, гаять абруйлы педагог булып калды, – дип язды профессор Хатип Госман. – Ул үзенең эрудициясе белән безгә үрнәк булды. Ул татар һәм рус әдәбиятын, көнчыгыш һәм көнбатышның классик әдәбиятларын тирәнтен белә. Нинди дә булса әдәби-эстетик проблеманы яктырта башласа, син һич уйламаганда, ул бу әдәбиятларның берәрсеннән сәнгать көче үтә дә балкып торган берәр деталь китерә. Бу деталь, аның фикере белән ялганып, синең күңелеңә дә, зиһенеңә дә берьюлы тирән тәэсир ясый, бөтен рухи хәрәкәтеңне нурландырып ала [13].

Милли бүлектә уку-укыту процессын оештыру, аны фәнни кадрлар белән тәэмин итү, укыту планнарын һәм программаларын эшләү, дәреслекләр язу, аспирантлар әзерләү кебек эшләрне Г. Нигъмәти алып бара. Нигъмәти фән орлыкларын үзенең хезмәтләрендә генә түгел, укучыларына да салды, фәннең һәрвакыт үсеш хәрәкәтен, үсеш перспективасын күз алдында тотып яши. Туган халкының рухи мәдәнияте, әдәбиятының, сәнгатенең язмышы, киләчәге турында җитди кайгыртучы, ерактан, тирәннән алып уйлый белә торган киңкырлы шәхес була. Г. Нигъмәти фәнни мәктәбе традицияләрендә тәрбияләнгән һәм аның гыйльми проблемаларын тикшерүне дәвам иттергән әдәбият галиме, профессор Ф.Г. Галимуллин галимнең бу тармактагы эшчәнлеген югары бәяли: «Г.А. Нигмати оправдал возложенные на него надежды, татарское отделение при его участии заметно оживило работу по всем этим трем направлениям. Открытие им аспирантуры позволило поднять на новый уровень подготовку высококвалифицированных научно-педагогических кадров по татарской филологии. В 1933 году он становится профессором, через год был избран заведующим кафедрой татарского языка и литературы. За время своего существования аспирантура подготовила 22 литературоведа, среди них Мухаммат Гайнуллин, Хатип Гусман, Латиф Заляй, Хамит Ярми, Абдулла Сайганов, Якуб

Агишев, Ульмас Беляева, Бакер Яфаров, Мухамматша Мамин, Джамал Вазиева и другие» [8, б. 194]. Шәхес культы корбаны булып, нахакка кулга алынгач, галим сызып калдырган гыйльми юнәлешләрне, башлап калдырган актуаль темаларны, аның фәнни идеяләрен алга таба аның шәкертләре, аспирантлары дәвам итә, гамәлгә ашыра.

Г. Нигъмәти XX гасырда татар әдәбият белеменең тармакланып, киңәеп китеп үсешен, яңарышын дәвам иткән бер буын әдәбиятчылар, милли сүз сәнгатенең, татар әдәбиятын укыту методикасының күтәрелешен тәэмин иткән дистәләгән шәхесләр тәрбияли. «Профессор Г. Нигъмәти җитәкчелегендә аспирантура үткән кешеләр арасында, Х. Госман, Җ. Вәзиева, М. Маминнардан тыш, тагын Г. Халит, Х. Ярми, Я. Агишев, Г. Кашшаф, М. Гайнуллин, Б. Гыйззәт, Ш. Абилов, Т. Корбанов кебек мөхтәрәм галимнәребез бар. Г. Толымбай, З. Искужин, С. Байков, А. Кудашев, Л. Җәләй, В. Хангильдин, Х. Хисмәтуллин, Б. Яфаров, Р. Хәкимова, Р. Шакирова кебек күренекле галим-филологларыбыз да Г. Нигъмәтинең фәнни мәктәбендә чыныгу алган, методик-методологик тәүге күнегүләрне аннан өйрәнгән. Г. Нигъмәтинең фәнни-теоретик, практик казанында кайнаган талантлы әдәбият тәнкыйтьчеләрен, язучыларның исемлеген тагын да санарга булыр иде әле. Танылган язучылар, шагыйрьләр С. Хәким, А. Алиш, Г. Гобәй, Ш. Маннур, А. Әхмәт, И. Туктар, И. Сәлахов, С. Урайский һ. б., атказанган укытучылар С. Вәгыйзов, Р. Вәлитова, Б. Хәлилов һ. б. – Нигъмәти шәкертләре» [8, б. 188-189].

Татар әдәбият белемендә дөнья, аеруча Европа-Рус әдәбият белеме казанышларын милли нәзари фикере үзенчәлекләре белән синтезлап, фәнни мәктәп булдыруы һәм шушы мәктәп казанышларында югары квалификацияле белгечләре әзерләве Г. Нигъмәтинең иң югары бәяләнергә тиешле мирасы булып тора. «Димәк, чор фәнни фикеренең 1920–1930 еллар уртасы татар әдәбият белемендә культура-тарих мәктәбе буларак формалашуында, аның саллы монографияләре, әдәбият теориясенең һәм әдәби-тарихи барышның мөһим мәсьәләләрен яктырткан мәкаләләре хәлиткеч роль уйный» [8, б. 5].

М. Маминның әле төзәтүләр һәм камилләштерү мөмкинлекләре булган диссертациясе карама хәлендә кала. Яшь галимнең Һ. Такташка багышланган хезмәте 1941 елда «Һ. Такташ поэзиясе» исеме белән аерым китап булып басылып чыга [5]. Ул, Һади Такташ иҗатын тулаем алып тикшергән беренче җитди монография буларак, әдәби җәмәгатьчелектә югары бәя ала [1, б. 44]. И. Ибраһимов «Каһарман каләме» дигән китабының сүз башында олы буын әдәбиятчыларның бер әңгәмәдә М. Мамин хезмәтен югары бәяләвен ассызыклап үтә: «Мамин исә Такташ турында саллы хезмәт язды» [4, б. 4].

Сугыштан соң 1952 елда М. Маминның «Һади Такташ поэзиясе» икенче тапкыр басыла. «Билгеле, автор үзе исән булса, бик җитди төзәтүләр ясар, бигрәк тә совет әдәбиятын өйрәнү фәненең яңа казанышлары яктылыгында, яңа фикерләр белән хезмәтне баетыр һәм тирәнәйтер иде, – дип языла монографиянең башында урнаштырылган «Редакциядән» дигән кереш сүзендә. – Редакцияләү процессында бу бурычларның һәркайсын төгәлләү мөмкин түгел. Шулай да әсәргә стилистик төзәтүләрдән башка, кайбер коррективалар кертергә кирәкле табылды. Авторның Такташны өйрәнүдәге кайбер искергән карашлары төшереп калдырылды» [14, б. 2].

Әмма ике елда нәшер ителгән монографияне чагыштырып тикшергәндә, шактый күп сораулар туа. Мәсәлән, 1941 елда чыккан нәшердә «Такташның җыентыкларының берсенә дә кертелмәгәнгә күрә» тулысынча бирелгән «Төркстан сахраларында» шигыренең 1952 елдагысында әсәрнең ике строфасы гына тәкъдим ителә [14, б. 18]. Шагыйрь, мәгълүм булганча, гомеренең Бохара чорында төбәкнең әдәби-мәдәни һәм милли тормышында актив катнаша һәм «Олуг Төркстан» газетасында чыгышлар да ясый. Шул материалларның берсендә мәүледеннәби шәрәфенә[1] мөхтәрият кичәсе үткәрелү, кичәдән кергән акчалар турында да хәбәр ителә. 1952 елгы вариантта акчалата аерым ярдәм күрсәткән Мифтахетдин һәм Низаметдин Арслановлар, Галимҗан Акчурин кебек төбәк иганәчеләренең исем, фамилияләре төшереп калдырыла [14, б. 31–32]. 1941 елдагы нәшернең 44–45 битләрдәге М. Маминның

[1] Мәүледеннәби шәрәфенә. - Мөхәммәд с.г.в.туган көне хөрмәтенә үткәрелгән кичә.

романтизм һәм аның төрләре турында чор рухындагы нәзари карашлары тулаем алынган. «Һ. Такташ поэзиясенең үзенчәлекләре» дигән бүлектә бу күренешләр тагын да арта. М. Маминның Һ. Такташ иҗатын тикшерү концепциясе сакланган хәлдә, 1952 елдагы басманың бу кисәге камилләштерелгән. Без аны шартлы рәвештә өченче бүлек дип атадык. 1941 елдагы нәшердә булмаган яңа бүлекчәләр өстәлгән, тулыландырылган. Күренә ки, икенче басманы әзерләүчеләр «текстларны бирүдә автор ихтыяры белән санлашу принцибын» сакламаганнар [15, б. 30]. Таблицага күз ташлаганда, үзгәрешләр тагын да ачыклана төшә:

«Һ. Такташ поэзиясе» (1941)	«Һади Такташ поэзиясе» (1952)
Беренче бүлек. Һ. Такташның биографиясе **Икенче бүлек**. Беренче эзләнүләр Романтизмнан реализмга таба Ныклы адымнар белән реализм юлыннан Поэтик югарылык өчен алга омтылу еллары Такташ иҗатында семья һәм мәхәббәт мәсьәләсе Һ. Такташ поэзиясендә совет патриотизмы **Өченче бүлек** Һ. Такташ иҗатында композиция Һ. Такташ иҗатында сурәт һәм сурәтлелек мәсьәләсе Һ. Такташ поэзиясендә пейзаж Такташ – поэзия мастеры	**Беренче бүлек**. Һ. Такташның биографиясе **Икенче бүлек**. Һ.Такташның иҗат юлы Беренче эзләнүләр Реализмга таба борылышта беренче тәҗрибәләр Ныклы адымнар белән реализм юлыннан Поэтик югарылык өчен батыр адымнар белән алга таба омтылу еллары Һ. Такташ иҗатында семья һәм мәхәббәт мәсьәләсе Һ. Такташ поэзиясендә совет патриотизмы **Өченче бүлек**. Һ. Такташ поэзиясенең үзенчәлекләре. Һ. Такташ иҗатында композиция Һ. Такташ иҗатында сурәт һәм сурәтлелек мәсьәләсе Һ. Такташ поэзиясендә пейзаж Һ. Такташның поэтик эш алымнары Һ. Такташның иҗат эшендә поэтик процесс Поэтик тел өстендә эшләү алымнары Һ. Такташ поэзиясендә поэтик тел үзенчәлекләре

Кызганычка каршы, чыганаклар, архив материаллары ачыкланмаган. Күрәсең, галимнең яңа кульязмалары табылган, яисә алар газета-журнал битләрендә аерым мәкалә рәвешендә басылгандыр, дип фаразларга гына кала. Шушыларны искә алып, мәкаләне язганда, нигездә, М. Маминның 1952 елда нәшер ителгән «Һади Такташ поэзиясе» дигән монографиясенә таянылды [14]. Шул ук вакытта чор гыйльми-нәзари фикеренә хас булып та, икенче китапны чыгаручылар тарафыннан төшереп калдырылган әһәмиятле фактларны ассызыклау, чор картинасын торгызу максаты белән, 1941 елгы вариантка да мөрәҗәгать ителде. «Һади Такташ поэзиясе» хезмәтенең структурасына килгәндә, аны өч бүлеккә бүләргә мөмкин. Беренче бүлек – «Һ. Такташның биографиясе», үз эченә алты бүлекчәне алган «Һ. Такташның иҗат юлы» дип аталган икенче бүлек һәм «Һ. Такташ поэзиясенең үзенчәлекләре» дип исемләнгән өченче бүлек. Соңгы бүлек үз эченә җиде бүлекчәне ала.

Монографияне, алда әйтелгәнчә, «Һ. Такташның биографиясе» дигән бүлек ачып җибәрә. Биредә Һ. Такташның бай, әмма кыска гомеренең баскычлары, тормышының чорлары, аны шагыйрь һәм киңкырлы шәхес итеп формалаштырган социаль, иҗтимагый һәм мәдәни шартлар бәян ителә. М. Мамин күзәтүләрендә Һ. Такташ тормышы ике чорга бүленә.

1 чор. Сыркыды – Төркстан (Бохара) – Сыркыды – Оренбург – Ташкент – Казан; 2 чор. Казан чоры. Беренче чорның һәр баскычында Такташ тормышындагы әһәмиятле вакыйгалар, аларның яшь шагыйрьгә йогынтысы, иҗат ителгән әсәрләре, аларның язылу тарихы, иҗтимагый-сәяси һәм әдәби-эстетик карашларының үзгәреше кебек мәсьәләләр бәян ителә. Шагыйрьлек сәләте ачылуга җор сүзле, телгә бай, үзендә поэзия чаткылары да булган әнисе Шәмсенисаның һәм мәктәп-мәдрәсәләрнең тәэсире, әдәбият белән туктаусыз танышып бару, рус әдәбияты һәм дөнья әдәбияты классикларының иҗатлары белән кызыксыну, төбәкләрнең мәдәни хәятында актив катнашу һ. б. лар аерып чыгарыла. Һ. Такташның иҗтимагый аңы үсешен ачыклауда М. Мамин карашларында чор идеологиясенең йогынтысы көчле. Яшь галим 1930 елларда догмага әверелгән И.В. Сталинның сәяси формулаларына, хезмәтләренә еш мөрәҗәгать итә. «Үзенең практик эше белән чыныкмаган, теоретик белеме белән дә Такташ ул елларда

пролетариат революциясенең алга куйган бурычларын большевистик аңлау дәрәҗәсенә әле җитмәгән була» [14, б. 10], – дип яза ул. М. Мамин карашынча, Һ. Такташның революцион аң ягыннан түбән булуы аның тирә-як чолганышы һәм тормыш практикасы белән дә бәйле. Бер сәбәп төсендә ул Такташның вак буржуа интеллигенциясе белән катнашуын күрсәтә [5, б. 12]. Казанга кайткач, яңа дуслар табу, җәмәгать эшләрендә катнашу, производстводагы эшчеләр белән бәйләнешкә керү, аларның эшләрен, тормышларын өйрәнү, Кызыл Армия тормышы белән танышу Такташның иҗтимагый карашларын үзгәртә.

М. Мамин Такташның сәнгатьчә фикерләвендәге үзгәрешләрне дә шагыйрьнең иҗтимагый аңы үсеше йогынтысында карый. Сыркыды авылында «Күктә сөрелгәннәр», «Үтерелгән пәйгамбәр», Ташкентта чагында «Таң кызы», «Онытылган ант», «Урман кызы», «Нәләт», «Җир уллары трагедиясе» кебек романтик рухта әсәрләр язган Такташ, Казанга килгәч, «киң күләмдә җәмәгать эшләренә катнашып китүе, пролетариат белән якынлашуы аңарда ышаныч тудыру нәтиҗәсендә, үзенең әсәрләрен реалистик нигездә яза башлый. “Гасырлар һәм минутлар”, “Сыркыды авылы”, “Давылдан соң” һәм башка әсәрләрен бер-бер артлы биреп бара» [5, б. 18–19].

Монографиянең икенче бүлегендәге «Беренче эзләнүләр» бүлекчәсе татар әдәбият белеме ирешкән казанышлар ноктасыннан Европа-Рус әдәбиятлары традицияләре белән тыгыз бәйләнештә, чагыштырма-тарихи планда эшләнгән. Ул теоретик планда язылган. Әүвәл М. Мамин аерым материалларны өйрәнеп, шагыйрьнең «Караңгы төннәрдә», «Газраилләр» әсәрләренә караганда, 1918 елда Ташкентта чыга торган «Олуг Төркстан» газетасында басылган «Төркстан сахраларында» шигырен шагыйрьнең беренче тәҗрибәсе дип билгели. Хезмәт авторы әсәрне шул вакытта хөкем сөргән идеологик ориетирлар йогынтысында анализлый. Үз фикерен тагын да дәлилләү өчен, галим, Такташның 1929 елда басылган «Таң җиле» романына мөрәҗәгать итә. Прототибы Такташ булган Рөстәмне Леонид Андреев тарафыннан иҗат ителгән вак буржуа тибындагы анархист – бунтарь Савва белән чагыштыра. Савваның искелеккә каршы көчле протест күрсәтүе Рөстәмнең дикъкатен җәлеп итә дигән караштa тора. «Шулай итеп, ул чорда Такташ иҗатындагы характерлы ике моментны дифференцияләштереп, конкрет карарга кирәк, – дип яза М. Мамин. – Бу, беренчедән, Такташның ул вакытта дөньяга карашы, икенчедән, Такташның поэтик методы. Бу ике момент берсе икенчесеннән аерылмаслык рәвештә бәйләнгән» [5, б. 39].

М. Мамин Такташның беренче чор иҗатындагы гыйсьянчылыкны, империалистик сугышка, изүчеләргә каршы юнәлдерелгән индивидуаль бунтны, кискен протестны әдәби тәэсирләр белән бәйләнештә карый һәм иң зур йогынты ясаучыларның берсе Байрон була, дигән караштa тора. «Җир уллары трагедиясе»н Байронның «Каин» әсәренә ияреп язуын әйтә. Шул ук көчле пафос һәм художество алымнарын Тукай һәм Сәгыйть Рәмиевләрдән өйрәнүен билгели [5, б. 40].

М. Мамин, Такташның «Газраилләр», «Күктән сөрелгәннәр» шигырьләренә анализ нигезендә, үз нәзари карашларын тагын да тирәнәйтә. Әсәрләрдәге чиктән тыш күпертелгән, көчле гиперболизм белән сугарылган образлылыкка нигезләнеп, Такташ поэтикасына романтизм, «романтизмга үзенең кайбер яклары белән белән якын торган символизм агымы»ның йогынты ясавын дәлилли. Бу уңайдан әдәбият галиме, профессор Г. Сәгъдинең «Символизм турында» (1932) хезмәтенә мөрәҗәгать итә. Анда Г. Сәгъди «Такташны октябрьдән соңгы татар әдәбиятына символизм агымын кертүче һәм идеологик яктан мәктәп итеп танытучы итеп куя» [5, б. 43]. Татар совет әдәбиятының бердәнбер иҗат методы итеп социалистик реализм танылып, модернистик агымнарга үтә тискәре караш яшәгән чорда М. Мамин бу фикерне кире кага.

Монография авторы Такташ каләменә символизм агымының бераз йогынтысы барлыгын таныган хәлдә, анын беренче чор иҗатын романтик чор буларак бәяли: «Такташ иҗатының беренче чорында әдәби стильләрдән символизм түгел, бәлки романтизм иң характерлы урынны алып тора. Бу агым Такташ иҗатын Байрон традицияләре астында килеп керә, һәм бу анын күпчелек әсәрләрендә чагыла» [5, б. 44]. М. Мамин, остазы Г. Нигъмәти фәнни мәктәбенең нәзари карашларына таянып, романтизмның революцион романтизм, реакцион романтизм, прогрессив романтизм канатларын аерып чыгара. Аларның хосусиятләрен билгели, татар әдәбиятыннан аерым үрнәкләр китерә. Беренче

әсәрләрендә үк кешенең хәрәкәтчел көчен, героик активлыгын раслаган, кешелек бәхетен, ирекне яклап чыккан Такташның прогрессив романтизмы революцион романтизмга әверелә дигән нәтиҗә ясый [5, б. 48]. Үз фикерен «Үтерелгән пәйгамбәр» әсәренең лирик герое, «Җир уллары трагедиясе»ндә Кабил, Идея образларының эш-гамәлләре, теләк-омтылышлары мисалында раслый. М. Мамин җентекле күзәтүләрдән соң, Һ. Такташ иҗатының романтик чорын, беренче чиратта, фәлсәфи лирика, «ул еллардагы поэзиядә иң көчле, иң художестволы лирика булып тора» дигән гомумиләштерү ясый [5, б. 60].

«Реализмга таба борылышта беренче тәҗрибәләр», «Ныклы адымнар белән реализм юлыннан», «Поэтик югарылык өчен батыр адымнар белән алга таба омтылу еллары» бүлекчәләре Һ. Такташ каләменең реализм юлыннан үсешен раслауга юнәлтелгәннәр. 1923 елда Такташ иҗатында конкретлыкка таба борылыш шагыйрьнең «Гыйсъян», «Тилеләр» әсәрләре мисалында күрсәтелә. Буржуа элементларына угын юнәлткән шагыйрь лирикасында реаль тормыш күренешләренең урын алуы ассызыклана. Реализм юлына басуының иң югары ноктасы төсендә «Эшлиләр» шигыре китерелә: «Эшлиләр» исемле шигыреннән башлап, Такташ ышанычлы адымнар белән реализм юлына баса. Ул монда пролетариатның яңа дөнья тудыручы бердәнбер көч булуын, аның бөтен киртәләрен җимереп, халык өчен рәхәт тормышка юл салуын шактый ачык гәүдәләндерә», – дип яза М. Мамин [14, б. 34–35]. «Нота», «Гасырлар һәм минутлар», «Сыркыды авылы» әсәрләре белән бу фикер ныгытыла. Чор тәнкыйтендә тискәре бәя алган «Нәни разбойник», «Әйдә энем» һәм башка әсәрләрендәге юмор элементлары М. Мамин тарафыннан шагыйрьнең поэтик югарылыкка омтылышына нисбәтле шәрехләнә.

Без шартлыча икенче бүлек дип атаган өлешнең алдагы ике бүлекчәсе («Һ. Такташ иҗатында семья һәм мәхәббәт мәсьәләсе», «Һ. Такташ поэзиясендә совет патриотизмы») Һ. Такташ рухи мирасында мотивлар төрлелеген раслау юнәлешендә язылган. «Мәхәббәт тәүбәсе» поэмасында, «Югалган матурлык» пьесасында галим Һ. Такташның яңа чынбарлыкта хатын-кызның урыны, иҗтимагый вазифасы, гаилә, совет җәмгыятендә ир-ат һәм хатын кыз тигезлеге, бала һәм ата-ана кебек актуаль проблемалар тирәсендә уйлануларын һәм карашларын анализлый.

Галим «Нота» шигыренә нисбәтле, илне чит дошманнардан саклау, илне, халыкны сөю, ил өчен көрәшү мотивларының Такташ иҗатын иң югары дәрәҗәгә күтәрүен әйтә. «Татар совет әдәбиятында социалистик реализмның матур чагылыш үрнәге булып кабул ителгән» «Киләчәккә хатлар» поэмасы социалистик җәмгыятьнең яңа кешесен социалистик рухта тәрбияләү, кеше аңындагы психологик үзгәрешләр аспектында анализлана. Шушы күзәтүләргә нигезләнеп, чор идеологиясенә ияреп, Такташ бөеклегендә партиянең роле берьяклы зурайтылса да, «Такташ социалистик эпоханың алдынгы шагыйре булып җитеште» дигән нәтиҗәсе белән М. Мамин хаклы иде [14, б. 63].

Өченче бүлек «Такташ поэзиясенең үзенчәлекләре» дип аталып, ул Такташның поэтик эш алымнарын һәм художество осталыгын тикшерүгә багышланган. 1941 елгы басманың бу өлеше 4 бүлекчәдән торса, икенче басмадагы өченче бүлекнең композициясе үзгәртелеп, яңалары өстәлеп, бүлекчәләр саны җидегә җиткерелә. Өченче кисәк кесә форматында басылган (10х14) 1941 елгы нәшернең 57 битен тәшкил итсә, зурайтылган форматта дөнья күргән (14х21) 1951 елгысында ул 68 битне алып тора. Аны 1941 елгы басмада булмаган уңышлы башлам ачып җибәрә.

М. Мамин бу бүлеккә нигез итеп, Такташның «Иҗат хатлары»ндагы карашларын ала. «Һәрбер язучының теге яки бу идеяне формалаштыруда аның субъектив аерымлыклары шиксез зур роль уйный. Аның психологик аерымлыклары теге яки бу идеяне формалаштыруда бик күп үзенчәлекләрен катнаштыра. Һәр язучының үзенә характерлы иҗат буяулары, конкрет бер идеяне җанландыруга кирәк булган материалны сайлый һәм аларны урнаштыра белүе бик нык үзенчә булуы мөмкин. Бу һәрбер язучының специфик моментларына бәйләнгән» [14, б. 64]. М. Мамин Такташның материалны сайлавы, урнаштыра белүе һәм шулай ук бизәкләве ягыннан үзенә бер сукмак салып, шул сукмакны киңәйткән иҗат кешесе булуын билгели.

Әдәби әсәрне язу процессы, Такташның иҗат лабораториясе 1952 елда чыккан монографиянең «Һ. Такташның поэтик эш алымнары», «Такташның иҗат эшендә поэтик процесс», «Поэтик тел өстендә эшләү

алымнары» дигән яңа бүлекчәләрендә бәян ителә. М. Мамин Такташның язучылык эшенә гаять дәрәҗәдә җаваплы каравын, үзе тикшергән, үз күзе белән күргән әйбер, вакыйга турында гына язу, тормышны тирәнтен өйрәнү аның иҗат кредосы булуын яза.

«Һ. Такташ иҗатында композиция», «Һ. Такташ иҗатында сурәт һәм сурәтлелек мәсьәләсе» бүлекчәләрендә шагыйрь поэзиясендә структура, форма проблемаларына игътибар юнәлтелә. Әлеге мәсьәлә уңаеннан, форманы өйрәнүдәге тайпылышларга кыскача бәя бирелә. Формалистларның сүзнең тышкы ягы белән кызыксынып, эчтәлекне инкарь итүләре, вульгар социологистларның поэзиянең спецификасын икенче планга калдырып, эчтәлекне төрле схемаларга сыйдырырга тырышулары, «футуризм, имажинизм кебек әдәби агымнарның массадан ерак торган формалары» тискәре бәяләнә. Такташның исә «форманы тышкы як дип кенә карамыйча, бәлки эчтәлекне реальләштерүче, идеяне укучыга җиткерүче калып, идея белән укучыны берләштерүче җеп дип карап» [14, б. 65], шигырьнең формасына зур әһәмият бирүе, ләкин форманы эчтәлектән бервакытта да аермавы шәрехләнә. Дөрес, Һ. Такташның үсеше, сәнгатьчә фикерләвенең үзгәреше, новаторлыгы социалистик төзелеш мәнфәгатьләре ноктасыннан бәяләнә: «Такташның совет татар поэзиясенә керткән яңалыгы социалистик эпоханың таләпләренә җавап бирерлек яңа эчтәлекле һәм яңа формалы шигырь тудыру өстендә эшләвеннән гыйбарәт» [14, б. 66].

Такташ иҗатындагы сурәтләрнең, тасвирларның үзенчәлекләре тикшерелә. Лирикада сурәтлелек мәсьәләсен хәл иткән Г. Тукайны Такташның алмаштыруы ассызыклана. Такташ иҗатының беренче чор лирик герое – «дөньяда дөреслекне эзләүче, кануннарга, илаһи көчләргә, патшаларга каршы, тигезлек өчен көрәшүче, бернинди читенлекләргә карамастан, хәтта тормышын да кызганмыйча, үзенең идеясен ала сөрүче сурәт» [14, б. 69]. Кеше характерына гына түгел, табигать сурәтләре дә, әйбер сурәтләре дә, ситуацияләр дә җитди төстә бирелү Такташның беренче чор лирик героеның үзенчәлекле ягы буларак ассызыклана. Такташ формалашу дәрәҗәсенә җиткәч, поэтик яктан камил, иҗат икән сурәтләре уңышлы оригиналь әсәрләр иҗат итүе билгеләнә. М. Мамин, эчтәлек белән форма арасындагы диалектик бәйләнешкә нигезләнеп, шагыйрьнең үзе билгеләгән максатына, идеясенә ярашлы художество калыбы сайлавын, чиксез күп художество чараларын күз алдында тотуын хәбәр итә. Шагыйрь каләменең абстракт сурәтлелектән конкрет, реаль образлылыкка хәрәкәт итүе хакында нәтиҗә ясала.

Табигать тасвирларының, шагыйрь рухи мирасында коры табигый күренеш итеп кенә бирелмичә, «иҗтимагый вакыйгаларны ачыклаучы декорация», вакыйганың урынын, шартларын гәүдәләндергән композицион элемент, әсәрдә тасвирлаган тормыш күренешенә контраст төсендә кулланылу үзенчәлекләре «Һ. Такташ поэзиясендә пейзаж» бүлекчәсендә бәян ителә.

Такташның язучылык һөнәренә җаваплы карашы, укучысына тирән ихтирамы аның үз әсәрләре өстендә эш стилендә дә ачык чагыла. «Такташ бер вакытта да язган шигыренең беренче вариантын матбугатка чыгармаган, ул аны берничә вариант итеп язган һәм һәрбер вариантын төзәтеп барган, яңалыклар керткән, шулай итеп, һәр шигыренең художество ягын һәм эчтәлеген сәнгатьчә эшләүдә иң яхшы үрнәкләрне биргән» [14, 90 б.]. «Мәхәббәт тәүбәсе», «Киләчәккә хатлар» поэмалары өстендә катлаулы эш процессы, архив материалларына таянып, укучы күз алдына бик җентекле китереп бастырыла. «Шулай итеп, шагыйрь үзенең шигырен («Киләчәккә хатлар» – асс. минеке) төрле вариантларда язып, очраклы моментларны төшерә бара, тормыштагы иң характерлы, иң типик вакыйгаларны сайлый, бер үк вакытта сүзләрнең иң ачык, иң эмоциональ булганнарын, иң төгәл мәгънә биргәннәрен калдыра» [14, б. 99]. Кызганычка каршы, хезмәттә чыганаклар бер урында да күрсәтелмәгән.

«Һ. Такташ поэзиясендә поэтик тел үзенчәлекләре» бүлекчәсендә шигырьдә телнең файдалану үзенчәлекләреннән темп, интонация һәм сөйләм стиле ассызыклана, алар белән параллель рәвештә шагыйрь лирикасының сүз составы, поэтик бизәк-нәкышьләр бәяләнеп бара. М. Мамин дедукция методы ярдәмендә түбәндәге гомумиләштерүне ясый: «Шигырь өлкәсендә Такташ татар совет поэзиянең новаторы булып мәйданга чыкты, һәм, ачык әйтергә кирәк, яңа поэзиянең бренче сукмагын салып кына калмады, бәлки аны киңәйтте дә. Такташ татар совет шигыре өлкәсендә яңа поэтика тудырды» [14, б. 101]. Һәм алга таба

күзәтүләр аша әлеге фикер эзлекле раслана. Дөрес, бу бүлекчәдә дә Такташ поэтикасының камилләшүе «Бөек Октябрь революциясе тарафыннан табигый рәвештә көн тәртибенә куелу» белән сәбәпле бәйләнештә шәрехләнә [14, б. 101].

Шагыйрь иске шигырь төзелешен җимереп, «табигый сөйләү юлы»н яклый. Ә бу алымның, үз нәүбәтендә, Такташка шигырьнең эчке мәгънәсен көчәйтү мөмкинлеге бирүе әйтелә. Эмоциональлек шагыйрь поэтик теленең иң характерлы ягы буларак ассызыкланып, шагыйрьнең моңа интонация, тавыш, басым ясау, хәрәкәт, ишарә стилистик фигуралары ярдәмендә ирешүе билгеләнә. Шунысы игътибарга лаек: шагыйрь поэтик телендәге һәр сурәтләү чарасы аның рухи мирасыннан бай мисаллар белән дәлилләнә. Мөрәҗәгать итү, риторик өндәү, риторик сорау, эллипсис, кабатлаулар, метафора һәм башка әдәби алымнар Такташның поэтик синтаксисында үзәк моментлар төсендә бәяләнә. 1941 елгы хезмәттә 23 битне алып торган «Такташ – поэзия мастеры» дигән бүлекчә бик нык кыскартылган, дөресрәге, аның аерым фрагментлары гына алынган.

М. Мамин шагыйрь рухи мирасының поэтик үзенчәлекләрен этрафлы тикшергәннән соң, аның поэзиясенең бер мәктәп булып торуы хакында нәтиҗә ясый: «Әнә шушы югары сыйфатлар җыелмасы һәм шул сыйфатларның үзенчәлекләре Такташ иҗатында бер мәктәп төзиләр. Аның поэтик юнәлешен мәктәп дип әйтәбез, чөнки ул чыннан да мәктәп төсен алды» [5, б. 168]. М. Мамин Такташның, үз өстендә эшләү белән генә чикләнмичә, яшь язучыларны үстерүгә зур өлеш кертүен ассызыклый. Ш. Маннур, Н. Баяннар аның поэтик мәктәбе вәкилләре буларак күрсәтеләләр.

Димәк, М. Мамин Такташ турындагы фәннең беренче сукмакларын салучы. Татар әдәбиятының классик шагыйре, новатор шагыйрь Һ. Такташ хакында язылган беренче монографиянең авторы. Татар әдәбият фәнендә шагыйрь иҗатын һәм тормыш юлын тикшереп, диссертацион һәм монографик хезмәтләр язган галимнәр буынында М. Маминның үз урыны бар. Әмма 1941 елда нәшер ителгән монография белән 1952 елдагы басманың структурасы, эчтәлеге арасында шактый аерма бар. Кызганычка каршы, камилләштерелгән, яңартылган өлешләренең чыганаклары күрсәтелмәгән. Икенче басманы кабаттан нәшер итүчеләр аерым очракларда «автор ихтыярын санлау принцибы»н сакламаганнар. 1930 елларда шулай ук Г. Нигъмәтинең аспиранты булган З. Искужинның да Һ. Такташ хакында монография язуы билгеле. Ул хезмәтнең язмышы ачыкланып бетмәгән. Бер мәкаләдә бөтен сорауларга җавап биреп бетерү мөмкин түгел. Димәк, бу юнәлештә киләчәктә тикшеренүләр, эзләнүләр алып бару соралып тора.

Әдәбият

1. Әдипләребез: биобиблиографик белешмәлек: 2 томда: 2 т. / Төз.: Даутов Р. Н., Рахмани Р. Ф. Казан: Татар. кит. нәшр., 2009. 735 б.
2. Алар сафта: Бөек Ватан сугышында һәлак булган татар совет язучыларының әсәрләре / Төз. С. Шакир. Казан: Татар. кит. нәшр., 1961. 259 б.
3. Алар сафта: Шигырьләр, хикәяләр / Төз. С. Шакир. Икенче басма. Казан: Татар. кит. нәшр., 1985. 216 б.
4. Каһарман каләме: шигырьләр, хикәяләр, әсәрләрдән өзекләр / Төз.: В. Нуриев, Л. Сафиуллина; кереш сүз авт. И. Ибраһимов. Казан: Татар. кит. нәшр., 2010. 223 б.
5. *Мамин М.* Такташ поэзиясе. Казан: Татгосиздат, 1941. 172 б.
6. *Халитов Г.М.* Поэзия дерзаний. Исследование. Казань:Тат. кн. изд-во, 1980. 160 с.
7. *Гали Г.* Шагыйрь Һади Такташ турында // Сайланма әсәрләр: Хикәяләр, очерклар, тәнкыйть мәкаләләре һәм публицистика. Казан: Татар. кит. нәшр., 1958. 226–269 б.
8. Галимҗан Нигъмәти: тормышы, язмышы, фәнни-методик эшчәнлеге Казан: Бриг, 2018. 251 б.
9. *Салматова Г.Д.* 1920–1950 еллар иҗтимагый һәм мәдәни контекстында Шәехзадә Бабич мирасы // Tatarica. 2021. №16 (1). 78–102 б.
10. *Хәбетдинова М.* Татар әдәбият белемендә Зыя Искуж исеме // Мәдәни җомга. 2021. №1. 14–15 б.
11. *Әбүс.* Язмалар / Төз. И.К. Янбаев. Уфа: Китап, 2007. 39–41 б. (Башкорт тел.)
12. *Вәзиева Җ.* Зур галим, эшлекле остаз // Соц. Татарстан. 1987. 26 июнь.
13. Госман Х. Онытылмас остазыбыз // Казан утлары. 1997. №7. 169 – 172 б.
14. *Мамин М.* Һади Такташ поэзиясе. Казан: Татгосиздат, 1952. 123 б.
15. *Юзиев Н.* Әдәбият чыганаклары белеме (Әдәби мирасны җыйнауның, өйрәнүнең теоретик һәм гамәли мәсьәләләре). Казан: Фикер, 1998. 175 б.